

KAPITOLA 4 POLSKÉ OBYVATELSTVO NA TĚŠÍNSKU

Většina Poláků v českých zemích žila na těšínském Slezsku, kde byly jejich rody usazeny po staletí. Po ukončení sporů o státní začlenění Těšínska se v roce 1920 stali takřka přes noc méně než jednoprocenní národnostní menšinou Československé republiky, ač v mnoha obcích Těšínska nad českými obyvateli početně převažovali. Hned po „Mnichovu“ byla v říjnu 1938 podstatná část československého Těšínska zabrána Polskem a po okupaci Polska Německem v září 1939 se už do zbytku českých zemí v mezitím utvořeném protektorátu Čechy a Morava nevrátila, nýbrž byla připojena přímo k Německé říši. **Před válkou tu podle statistik žilo vedle Čechů, Němců a Židů nejméně 74 000 Poláků.**

Registrace obyvatel na počátku okupace

Záhy po příchodu německých okupantů došlo v národnostním složení obyvatel Těšínska k výrazným změnám. Nezpůsobily je pouze přímé přesuny obyvatelstva, ale především tvrdá národnostní perzekuce, prováděná teroristickými metodami a zaměřená zvláště proti Polákům, a zároveň specifická germanizační politika okupačních úřadů, zneužívající povědomí o svébytnosti „slezského“ původu značné části zdejších obyvatel. Úřady jim nabídly možnost přihlásit se ke „slezské“ národnosti, aby je tak odpoutaly od jejich českých či polských kořenů, a později snáze převedly k národní příslušnosti německé. Při policejní registraci obyvatelstva v prosinci 1939 využila této možnosti téměř polovina obyvatel Těšínska. Většinou se domnívali, že tak na okupanty vyžrali: nekompromitovali se přijetím národnosti německé, zároveň unikli perzekuci pro svou národnost polskou či českou a mohli si tak zachovat své majetky. Okupanti je však brzy vyvedli z omylu, neboť podle jejich představ směli na území přiřazeném k Německé říši žít pouze Němci.

Zdejší slovanské obyvatele nemohli prozatím vysídlit, protože jejich kvalifikovanou pracovní sílu ve strategicky významném průmyslu Těšínska nutně potřebovali pro válečné hospodářství říše a sotva by ji dokázali rychle a bez potíží nahradit německou kolonizací. Schůdnější cestou se měla stát germanizace obyvatel prostřednictvím akce tak zvané německé volkslisty.

32 Formulář používaný při sčítání obyvatelstva na Těšínsku v prosinci 1939

Volksliste – německý národní soupis

Bezprostředním cílem volkslisty bylo vytvoření seznamů občanů německé národnosti v přiřazených východních územích říše, jež byly vedeny úřadem vrchního vládního prezidenta. Zápis do tohoto „německého národního soupisu“ (Deutsche Volksliste, DVL) prováděly pobočky při úřadech landráta; v Těšíně byla taková pobočka zřízena už v dubnu 1941. K zápisu byli nuceni především občané, kteří při policejní registraci uvedli slezskou národnost, neboť podle mínění úřadů měli Slezané německý původ. **Za odmítnutí zápisu hrozilo zvláště Polákům věznění, vysídlení, deportace do koncentračního tábora a jsou známy i případy jejich fyzické likvidace.** V říjnu 1943 bylo do volkslisty zapsáno už 70 % obyvatel těšínského okresu. Německá státní příslušnost jim byla udělena na zkušební dobu deseti let, byla zrušena komisařská držba jejich majetků a oproti

33 Prohlášení o odmítnutí německé „volkslisty“ a přihlášení se k polské národnosti

Čechům a Polákům měli další dílčí výhody – mohli například vlastnit rozhlasový přijímač, dostávali nekrácené přiděly potravin atd. Oproti Němcům však měli celou řadu omezení. **Nejtěživějším závazkem byla povinnost vojenské služby ve wehrmachtu, na niž dopltily stovky místních mladých mužů svými životy.**

Kategorie obyvatel a jejich práva

Podle nacistického právního systému tedy za okupace na Těšínsku už nežili jako dříve Češi, Poláci, Němci a občané jiných národností, ale obyvatelé rozdělení do různých skupin z hlediska svého postavení vůči Německé říši. Nejvýše stáli Němci z říše a místní Němci, kteří měli již před válkou německou státní příslušnost. Jedině tato skupina disponovala kromě státní příslušnosti i plnými občanskými právy. Největší skupinou obyvatel tvořili „volkslistáři“ čtyř kategorií s rafinovaně odstupňovanými právy a povinnostmi. Třetí skupinou byli tak zvaní chráněnci či poddaní Německé říše (Schutzangehörige) bez státní příslušnosti. Sem patřili především Češi a Poláci, kterým byla úředně uznána deklarace české či polské národnosti (Selbstbekennt-

34 Potvrzení pro nuceně nasazeného pocházejícího z Těšínska, že je české národnosti, a nemá proto být označován jako Polák, červen 1941

nis zum Tschechentum – Polentum). K chráněncům říše však nepatřili → Cikáni ani Židé – ti byli určeni k přímé fyzické likvidaci.

Právní postavení Čechů a Poláků se v mnohém vzájemně lišilo. Poláci byli vystaveni mnohem ostřejší diskriminaci. Jejich vlastnické právo bylo zrušeno, majetky jim byly bez jakékoli náhrady vyvlastněny a těm, kdo své majetky dosud drželi, bylo zakázáno s nimi disponovat. Například zemědělské usedlosti Poláků byly označovány úřední tabulkou s nápisem „Reichsland“ (říšské území), aby to jejich bývalým majitelům zábor majetku stále připomínalo. Poláci museli odvádět tak zvanou vyrovnávací sociální dávku ve výši 15 % hrubého příjmu, nevztahovala se na ně různá mzdová zvýhodnění a příplatky (například za práci přesčas či ve svátek), neměli nárok na rodinné přídatky, na příspěvek při narození dítěte, při sňatku nebo úmrtí, na věrnostní příspěvky, vánoční odměny atd. Byli kráceni na délce dovolené, která jim byla vyměřena bez ohledu na počet odpracovaných let, na dávkách v nemoci i na přidělech potravin a dalších životních potřeb (dostávali sice stejné kupónové lístky jako Němci nebo Češi, ale hned při výdeji jim byly některé kupóny odstrizeny). Bez souhlasu pracovních úřadů nesměli měnit bydliště ani uzavírat sňatek. Pokud to dovolovaly podmínky, měli pracovat či cestovat odděleně od Němců a odděleně měli být také pohřbíváni. Hrozilo jim vysídlení do → generálního gouvernementu, internace ve zvláštních táborech pro Poláky s přísným režimem nucené práce, deportace do koncentračních táborů i přímá fyzická likvidace. Bylo pro ně zavedeno ztrestané trestní právo, ukládající nejtěžší tresty za sebemenší přestupky. Postavení Čechů bylo

35 Pracovní karta dělnice z „včleněných východních území“

poněkud příznivější, proto se v té době hlásili k české národnosti též někteří Poláci, a snažili se tak vyhnout perzekčním opatřením. Přes dílčí výhody však patřili Češi stejně jako Poláci ke skupině „chráněnců“ říše bez státní příslušnosti, a měli být tudíž po válce rovněž vysídleni nebo zlikvidováni, pokud by se nedali poněmčit.

Okupační politika a podoby perzekuce

Hned první dny okupace ukázaly, že nacisté hodlají na Těšínsku zavést mnohem přísnější okupační režim, než jaký existoval v protektorátu Čechy a Morava. Těšínsko bylo napadeno už v prvních hodinách válečného útoku 1. září 1939 a téhož dne bylo německou armádou dobyto. Tak se stalo, že první výstřely padly a první oběti druhé světové války na území dnešní České republiky byly právě na zabraném Těšínsku, kde se spolu s ustupujícími polskými jednotkami bránili zdrcující přesile příslušníci místních oddílů domobrany. **Násilí a teror zde zavládly hned se vstupem okupantů, kdy byli zastřeleni první místní občané.** Desítky dalších zahynuly v bojích proti okupantům během zářijové kampaně roku 1939 na různých místech Polska. Asi 300 místních občanů, kteří byli jako vojáci a důstojníci polské armády, příslušníci

36 Výplatní sáček polského horníka z Františkovy šachty v Horní Suché, 1942

policie a státních služeb evakuováni před náporom německých okupantů na východ, se koncem září 1939 dostalo do zajetí Sovětské armády. Na jaře roku 1940 byli pak spolu s více než 20 000 zajatými polskými důstojníky a policisty hromadně povražděni příslušníky sovětského NKVD v Katyni, Tveru, Charkově a na dalších místech Sovětského svazu.

Podstatný rozdíl spočíval již v zaměření činnosti **policejních operačních skupin** a komand, vstupujících na dobyté území v patách německé armády. Podobné skupiny, které už dříve obsazovaly Rakousko, Sudety a české země, měly za úkol zajišťovat strategicky důležitá místa, zabírat dokumenty a zatýkat známé odpůrce nacistického režimu. **Na Těšínsku, tak jako na jiných místech dobývaného Polska, měly tyto skupiny navíc přímo likvidovat vedoucí kruhy polské společnosti.** Likvidace měla být ukončena ještě před předáním moci civilní správě, protože wehrmacht pomáhal činnost operačních skupin krýt. Jen do **10. září 1939 zahynulo na území katovického vojvodství v 62 exekucích přes 1 600 osob.** Operační komando 4/I pod velením C. Brunnera zavraždilo 18. září 1939 v lese poblíž Dolu Barbora v Karviné-Dolech 12 polských horníků. Tato hromadná vražda je prvním zjištěným případem použití postupu

„Sonderbehandlung“ (viz Úvod) na území dnešní ČR. Zavraždění nekladli okupantům odpor, ale jako předváleční členové polských organizací a účastníci slezských povstání byli považováni za osoby nebezpečné pro říši.

Okupační teror měl na Těšínsku celou řadu podob – od přímých projevů až po tak zvaný persvazivní teror, svéráznou přesvědčovací metodu, spočívající v omezení svobodného rozhodování využitím zákonných prostředků. Nacisté tak využívali předem vytvořené psychózy strachu k nátlaku na obyvatelstvo při rozhodování o přiznání národnosti a při zápisu do volkslisty. Již první nařízení šéfa civilní správy katovického vládního obvodu se týkala nejen odevzdání zbraní, ale též konfiskace movitého a nemovitého majetku Poláků, přísného postihování protiněmecké propagandy, zákazu držení rádiových přijímačů aj. Při akci „mimořádné pacifikace“, tak zvané akci A-B (Außerordentliche Befriedungsaktion), bylo na jaře 1940 na Těšínsku zatčeno asi 1 200 příslušníků polské inteligence. Po krátké internaci v Českém Těšíně byli všichni deportováni přímo do koncentračního tábora v Dachau (později též do Mauthausenu). Specifickou formou perzekuce bylo vysídlování polských obyvatel. Uskutečňovalo se několika způsoby: přesídlením uvnitř vládního obvodu (vysídlování rodin k příbuzným a k jiným polským rodinám), odsunutím rodin do generálního gouvernementu, vyvezením mládeže na nucené práce do říše, internací obyvatelstva neschopného práce v průmyslu do internačních táborů pro Poláky (Polenlager), deportací „zatvrzelých“ Poláků do koncentračního tábora v Osvětimi. Uvádí se, že z dnešní české části Těšínska bylo vysídleno 874 polských a 21 českých rodin. Jsou známy vysídlovací transporty z Fryštátu, Dolní Lomné, Milíkova, Hrádku, Jablunkova aj. Usedlosti místních Poláků byly zapotřebí pro německé přesídlence z Haliče, Volyně a Bukoviny; v srpnu 1943 bylo v okrese Těšín už celkem 2 064 německých přesídlenců.

Na nucené práce do říše bylo z bývalého československého území Těšínska (bez jeho protektorátní části) odvečeno asi 3 000 Poláků a 300 Čechů. Ve skutečnosti bylo nuceně nasazených mnohem více, neboť byli přidělováni též na práce do dolů, hutí, továren a německých zemědělských usedlostí v katovickém vládním obvodu, mnohdy přímo v těšínském okrese. Je například známo, že němečtí přesídlenci v katovickém obvodu dostali na nucené práce ve svých hospodářstvích přiděleno 2 880 Poláků, většinou místních. Na rozdíl od Poláků v říši, pro něž platil zostřený systém policejního dohledu a příkaz povinného označení oděvu písmenem P, nebylo na včleněném území označení užíváno vzhledem k na-

prosté převaze místního polského obyvatelstva, jíž si byli okupanti vědomi; jinak ale platila i zde podobná diskriminace.

Internační tábory pro Poláky

Dalším zcela specifickým projevem perzekuce byly internační tábory pro polské obyvatele. Jeden z prvních nacistických koncentračních táborů na území dnešní ČR byl zřízen pro Poláky a Židy ve Skrochovicích na Opavsku už v září 1939. Od roku 1942 byly zřizovány zvláštní tábory pro vysídlené Poláky, tak zvané Polenlager, které se koncentračním táborům v mnoha ohledech velmi podobaly; čtyři z nich existovaly na území dnešní ČR (Nový Bohumín, Karviná-Fryštát, Petrovice-Prstná, Dolní Benešov u Hlučína). K drastickým případům perzekuce patřila též například krádež (a následná germanizace) polských dětí, zvláště dětí aktivních představitelů polského odboje, prováděná prostřednictvím instituce → Lebensborn (jedna z poboček byla také v Těšíně), nebo odvoz dětí do koncentračních táborů (například dětí internovaných v Bohumíně při tak zvané Aktion Oderberg v roce 1943).

Německá justice na Těšínsku

Teroristickou činnost okupantů usnadňovalo zavedené trestní právo. Vojenské předpisy a nařízení z prvních dnů okupace umožňovaly soudit i civilní osoby a trestat je dokonce za činy spáchané v době před vypuknutím války. **Německé trestní právo bylo na včleněném území zavedeno sice až nařízením z 6. června 1940 (s platností od 15. června 1940), avšak prakticky bylo užíváno od začátku okupace.** Bylo převzato včetně výnosů o válečném hospodářství nebo o škůdcích národa, tvrdě trestalo protiněmeckou a protistátní propagandu a znevažování říše, NSDAP a jejich představitelů podle zákona o zákeřných útocích (viz Úvod). **Omezování kompetence justičních orgánů ve prospěch policie a SS bylo dovršeno zavedením diskriminačního trestního práva pro Poláky a Židy s platností od 30. prosince 1941.** Umožňovalo vydávat rozsudky trestu smrti i za protiněmecké postoje či výroky a týkalo se též nezletilých Poláků a Židů, stejně jako činů spáchaných před vydáním zákona. Výkon trestu se odbyval v kárných táborech, jeden z kmenových kárných táborů se nacházel v těšínské věznici. Odsouzení měli být likvidováni těžkou prací. **Prováděcí předpisy z 22. října 1942 ukládaly předat vězně s trestem odnětí svobody nad tři roky po odpykání**

soudního trestu do rukou gestapa a odtud k likvidaci do koncentračních táborů v Osvětimi, Mauthausenu či Majdanku. V březnu 1943 byla **hranice trestu odnětí svobody, znamenající předání vězňů do rukou gestapa, snížena na 6 měsíců**. Prakticky to znamenalo koncentrační tábor pro naprostou většinu odsouzených.

Místní úřední soudy řešily obvykle jen drobné přeštky, politické delikty soudil zvláštní soud (Sondergericht). Působil v Katovicích od září 1939 do ledna 1945 a podle dosud nalezených dokumentů před ním stanulo nejméně 3 786 osob. Vydal 311 rozsudků trestu smrti, vykonávaných stětím gilotinou ve vratislavské věznici (nejméně 62 případy) a od podzimu 1941 též v katovickém vězení (zde bylo sřato 552 vězňů, z toho nejméně 34 z české řásti Těšínska). Od 1. září 1942 začal působit též zvláštní soud v Bílsku s kompetencí pro zemské soudy v Bílsku a v Těšíně, kde také řasto konal výjezdní zasedání. Jeho akta se nedochovala. Katovickou věznici prošlo skoro 20 000 vězňených, stejný počet vězňů prošel nejhroznější muřirnou katovického obvodu – náhradním policejním vězením gestapa v Mysłowicích, kam směřovaly většinou osoby vyslyřané pro odbojovou a partyzánskou řinnost.

V těsné blízkosti hranic těšínského okresu se nacházel vyhlazovací koncentrační tábor v Osvětimi, v němž byly u „stěny smrti“ bloku XI vykonávány rozsudky trestu smrti katovického stanného soudu (řasto zde rovnou zasedal). Tento policejní soud zde působil ve dvou obdobích – od 21. 9. 1939 do zavedení německého trestního práva na vřleněných územích (do 6. 6. 1940), kdy jeho úkolem byla pacifikace území obsazeného wehrmachtem, a od 1. 6. 1942 až do osvobození, kdy byl reakcí na zavedení zostřěného trestního práva pro Poláky a Židy. Pro první období se údaje o jeho řinnosti nedochovaly, pro druhé období bylo zjiřřeno 1 830 souzených osob, z toho 1 710 odsouzených k smrti a 120 osob k trestu „ochranné vazby“ v koncentračním táboře. Ve skutečnosti byl počet obětí tohoto soudu mnohem vyšší. Na jeho účet lze totiž řipsat i řást obětí veřejných poprav. **Na rozdíl od protektorátu byl na Těšínsku výjimečný stav skoro po celou dobu okupace.** Není náhodou, že právě ve dnech ukončení prvního období stanných soudů začal pracovat likvidační aparát koncentračního tábora v Osvětimi a vzrostl teror policejních řradů, svěvolně rozhodujících o vině zatřených.

Veřejné popravu

Kromě řipadů římých vražd a likvidačních akcí (které řáhalo nejen gestapa, ale i německé řetnictvo)

37 Tajně pořizený snímek z popravu v Návsi u Jablunkova, únor 1944

stojí za zmínku řerie veřejných poprav, prováděných obvykle bez řádných soudních rozsudků a bez vědomí soudních orgánů. Bylo tomu tak i u první veřejné popravu na Těšínsku – při oběšení odbojáře Franciszka Trely v Horním Těrlicku 23. ledna 1942. Byla to jedna z prvníh veřejných poprav na území dnešní řR. Největší hromadná poprava na Těšínsku – oběšení 24 odbojářů – se konala 20. března 1942 v dnešní polské řásti Těšina za přítomnosti 10 000 obyvatel násilím sehnanych z celého okolí (mezi popravenými bylo 12 občanů pocházejících z dnešního českého Těšínska). K dalším veřejným popravám na šibenicích v dnešní české řásti Těšínska patří poprava 26. 10. 1943 v Mostech u Jablunkova (10 osob), 14. 2. 1944 v Návsi u Jablunkova (5 osob), 5. 6. 1944 v Oldřichovicích (5 osob), 18. 7. 1944 v Horní Suché (5 osob), 11. 9. 1944 v Petřvaldě (5 osob). Bývalí řeskoslovenřtí občané vřak umírali také na šibenicích na druhé straně dnešní hranice, například 26. 10. 1943 při veřejné popravě v Istebně dva občané z Karviné, 3. 9. 1943 ve Szczyrku jeden občan z řeského Těšina. Jeřřtě větší rozsah měly římé likvidační akce gestapa a německého řetnictva, spořívající ve vražděni zatřených poblíž jejich domovů, v budově gestapa v řeském Těšíně nebo na těšínském řidovském hřbitově a na mnoha dalších místech, obvykle bez vřslechu a řádného zjiřřění viny. Je řnáo více než 100 takových akcí v dnešní české řásti Těšínska. **K nejznámějším patří zastřelení 36 občanů (28 Poláků a 8 řechů) 6. srpna 1944 v Životicích a okolí jako odveta za partyzánřký útok na řisluřníky gestapa.** Při policejní razii byli poblíž svých domovů postřileni všichni místní muži, kteří se nemohli prokázat potvrzením o zápisu do německé volkslisty. Po válce se obci dostalo řídومku „slezské Lidice“ a byl zde postaven památník obětem okupace z celého Těšínska. K dalřím vraždám patřilo například zastřelení 8 polských občanů 25. 8. 1943 v Karviné, 12 polských občanů 13. 4. 1945 na řidovském hřbitově v Jablun-

kově. Jen v prostoru židovského hřbitova v dnešním polském Těšíně bylo nacisty zavražděno v posledních dvou válečných letech asi 100 osob, z nichž několik desítek pocházelo z české části Těšínska. Dosavadní výzkumy naznačují, že oběti okupace z řad polského a českého obyvatelstva v říšském záboru českého Těšínska dosahovaly počtu 2 000 osob, přičemž naprostou většinu tvořili Poláci.

Literatura

- BORÁK, M., České Slezsko 1938–1945, In: GAWRECKI, D., a kol., Dějiny Českého Slezska 1740–2000, Opava 2003, s. 369–404.
- BORÁK, M., Na příkaz gestapa. Nacistické válečné zločiny na Těšínsku, Ostrava 1990.
- BORÁK, M., Nucené nasazení Poláků do Říše v letech 1939–1945 (s přihlédnutím k Polákům z Těšínska), In: Slezský sborník, 2001, 99, č. 2, s. 95–108.
- BORÁK, M., Svědectví ze Životic. Druhá světová válka na Těšínsku a okolnosti životické tragédie, Český Těšín 1999.
- BORÁK, M., Tábory pro Poláky ve Slezsku (1939, 1942–1945), In: KOKOŠKOVÁ, Z., KOKOŠKA, S., PAŽOUT, J. (Eds), Museli pracovat pro Říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Sborník ze semináře konaného ve Státním ústředním archivu v Praze dne 2. dubna 2004. Praha 2004, s. 124–137.
- BORÁK, M., Těšínsko v letech 1938–1945, In: Nástin dějin Těšínska, Ostrava – Praha 1992, s. 102–117.
- GROBELNÝ, A., Nacistická národnostní politika a výkon okupačního práva na Těšínsku 1939–1945, In: Slezský sborník, 1977, 75, č. 1, s. 23–38.
- MYŠKA, M., Z tajných zpráv NSDAP o Těšínsku, Ostrava 1964.
- PALLAS, L., K nacistické národnostní politice na Horním Slezsku včetně Těšínska v letech 1939–1945, In: Slezský sborník, 1981, 79, č. 4, s. 261–288.
- PLAČEK, V., K otázce německé volkslisty na Těšínsku, In: Časopis Slezského muzea, série B, 1978, s. 97–121.